

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 10 (Mart/March 2023), s. 742-763.
Geliş Tarihi-Received: 23.02.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 12.03.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1255314

Kazak Türkçesinde Biliş Fiillerinin Sınıflandırılması ve Yapı, Köken Bakımından İncelenmesi

Classification of Cognition Verbs in Kazakh Turkish and Investigation in terms of Structure and Origin

Muhammed Ali İsmail FAKİRULLAHOĞLU*

Öz

Dil, insanın düşüncelerini, duygularını, algı ve bilgi birikimini yansıtmaya olanak tanıyan temel araçtır. Düşünce, bellek, dikkat ve öğrenme gibi zihinsel süreçlerin anlamlandırılması ve ifade edilmesi dil vasıtasıyla gerçekleşir. Dilin zihinsel süreçlerle ilişkisi, bilişsel dil bilim alanında dikkat çekici konulardan biri olmuştur. Türkçe literatürde biliş fiilleri terimi, “düşünmek, anlamak, tahmin etmek, bilmek, hatırlamak, öğrenmek, karar vermek, değerlendirmek” gibi zihinsel faaliyet bildiren fiilleri tanımlamaktadır. Biliş fiilleri, yapılan semantik fiil sınıflandırmalarda mental fiillerin alt grubunda değerlendirilmektedir. Mental fiiller, (1) algılama (duyu) fiilleri (2) biliş (idrak) fiilleri ve (3) duygu fiilleri olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Türkiye’de mental fiiller ve mental fiillerin alt türlerini konu alan çalışmalar oldukça zengin bir literatür oluşturmasına rağmen, Kazak Türkçesinde biliş fiillerinin yapıları ve kökenleri kapsamlı şekilde ele alınmamıştır. Bu çalışmada, çağdaş Kıpçak grubu lehçelerinden Kazak Türkçesindeki biliş fiillerinin incelemesi ele alınmıştır. Çalışma kapsamında, Kazak Türkçesinde biliş fiillerinin söz varlığı “Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü” adlı eserin taranmasıyla tespit edilmiştir. Çalışmaya konu olan fiiller, semantik bakımdan sınıflandırılarak yapı ve kökenleri üzerinde durulmuştur. Yapılan çalışmayla biliş fiillerinin Eski Türkçe dönemindeki kullanımları, günümüz Kazak Türkçesiyle karşılaştırılmıştır. Günümüz Kazak Türkçesinde kullanılan Türkçe kökenli *bil-*, *ele-*, *anla-*, *belgile-*, *kanı-*, *oyla-*, *sezin-*, *tüsin-*, *tüy-*, *uk-* gibi birçok fiilin yapı ve anlam bakımında değişikliğe uğramadan korunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türk dili, Kazak Türkçesi, biliş fiilleri, semantik sınıflama, köken bilgisi.

Abstract

Language is the basic tool that allows people to reflect their thoughts, feelings, perception and knowledge. The meaning and expression of mental processes such as thought, memory, attention and learning occurs through language. The relationship of language with mental processes has been one of the remarkable topics in the field of cognitive linguistics. The term cognition verbs in Turkish literature defines verbs that express mental activity such as 'to think, understand, estimate, know, remember, learn, decide and evaluate. Cognitive verbs are evaluated in the subgroup of mental verbs in semantic verb classifications. Mental verbs are divided into three groups: verbs of perception, verbs of cognition and verbs of emotion. Although there is a rich literature on mental verbs and subtypes of mental verbs in Turkey,

* Öğr. Gör. Dr., Yalova Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü, Yalova/Türkiye, e-posta: m.fakirullahoglu@yalova.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6675-8207.

the structures and origins of the verbs of cognition in Kazakh Turkish have not been dealt with comprehensively. This study analyzes the verbs of cognition in Kazakh Turkish, one of the contemporary dialects of the Kıpçak group. Within the scope of the study, the vocabulary of cognition verbs in Kazakh Turkish was determined by scanning the work called "Kazakh Turkish-Turkey Turkish Dictionary". The verbs that are the subject of the study are classified in terms of semantics and their structure and origins are emphasized. In this study, the use of cognitive verbs in the Old Turkish period was compared with today's Kazakh Turkish. It has been determined that many verbs of Turkish origin, such as bil-, ele-, anla-, belgile-, kanık-, oyla-, sezin-, tüşin-, tүй-, uq-, which are used in today's Kazakh Turkish, have been preserved without changing in terms of structure and meaning.

Keywords: Old Turkish, Kazakh Turkish, cognitive verbs, semantic classification, etymology.

Giriş

İnsan, çevreden gelen iç ve dış uyurıcıları, duyularıyla algılar. Algılanan durum, olay ve kavramlar, karmaşık bilişsel süreçlerle anlamlandırılmaya çalışılır. Son zamanlarda bilişsel psikoloji ve bilişsel nörobilim gibi alanların araştırma konusu olan "düşünme, öğrenme, hatırlama, anlama, problem çözme, değerlendirme" gibi karmaşık zihinsel süreçler bilişsel dil bilim yaklaşımları çerçevesinde incelemeye alınmaktadır. Bilişsel faaliyetlerin anlamlandırılması, dilin imkânları doğrultusunda söz varlığında karşılık bulur. Bu yönüyle dil, tarih boyunca insan zihninin kavram alanına, kavramların içerik ve yapısına ulaşmanın en önemli araçlarından biridir.

Bilişsel dil bilim literatüründe mental fiiller, "bir mental süreç sonucu ortaya çıkan idrak, algı, duyguyla ilgili fiiller (zihin fiili)" şeklinde tanımlanır (Şahin, 2012a, s. 45). Literatürde mental fiiller, (1) duyu (algı) fiilleri (2) biliş fiilleri¹ (3) duygu fiilleri olmak üzere üç alt grupta sınıflandırılır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Croft 1993; Hirik 2018; Şahin 2012a) Esasen mental fiil terimi, yabancı dilde yapılan çalışmalardan uyarlanarak Türk dil bilimine kazandırılmıştır. (bk. Erdem, 2004, s. 939-949)

Mental fiillerin farklı yönlerle ele alınıp sınıflandırılmasıyla ilgili bazı temel çalışmalar bulunmaktadır. Bu alanda araştırmacı W. Croft, *Case Marking and the Semantics of Mental Verbs* (1993) adlı çalışmasında biliş fiillerini mental fiillerin alt grubuna dâhil ederek; a) algılama (*perception*) b) biliş (*cognition*) c) duygu (*emotion*) fiilleri olmak üzere üç grupta sınıflandırır (Croft, 1993, s. 55). Viberg (1994, s. 204-215), mental fiillerin öznel şekilde deneyimlenebilen çeşitli psikolojik süreçleri karşıladığını belirtip biliş fiillerini Croft gibi mental fiil kategorisi içinde ele alır: a) üst dil (*metalinguistic*) b) sözlü iletişim (*verbal communication*) c) algı (*perception*) d) biliş (*cognition*) e) istek (*desire*) f) diğer mental fiiller (*other mental verbs*).

D. Biber vd., *Grammar of Spoken and Written English* (2007) başlıklı çalışmada, biliş fiillerini de içine alacak şekilde yeni bir semantik sınıflama önerisi ortaya koyar: "a) iletişim fiilleri (*communication verbs*) b) hareket (*activity*) fiilleri c) bilişsel fiiller (*mental verbs*) d) nedensellik fiilleri (*causative verbs*) e) görünüş fiilleri (*aspectual verbs*) f) ilişki fiilleri (*verbs of existence or relationship*) g) olma fiilleri (*verbs of simple occurrence*)"

García-Miguel ve F. J. Albertuz (2005, s. 50-53), mental fiilleri, duygu (*feeling*), algı (*perception*) ve biliş (*cognition*) olmak üzere üç alt sınıfta inceler. Halliday'ın (2014, s. 311), fiil sınıflama önerisinde biliş fiilleri, aynı şekilde mental fiillerin bir alt grubuna dâhil edilerek dört başlıkta değerlendirilir: a) algılama (*perception*) b) biliş (*cognition*) c) istek (*desideration*) d) duygu (*emotion*). Kuliev (1998), *Semantika Glagola v Tyuuskih Yazıkah* adlı çalışmasında biliş fiillerine *psikolojik faaliyet fiilleri* alt başlığı altında yer vererek bu fiilleri üç gruba ayırır: a) *düşünme fiilleri* b) *bilme fiilleri* c) *hafıza fiilleri*.

¹ Türkçe literatürde bu fiiller, *biliş fiilleri*, *anı ve usamlama fiilleri*, *idrak fiilleri*, *bilişsel fiiller* şeklinde farklı terimlerle karşılanmıştır. Bu çalışmada, söz konusu fiiller *biliş fiilleri* olarak adlandırılmıştır.

Yukarıda kısaca bahsedilen yabancı kaynaklı çalışmalarda, mental fiil listelerinde farklılıklar olduğu açıkça görülmektedir. Türkiye’de bilişsel dil bilim temelinde mental fiiller üzerine yapılan ilk çalışma M. Erdem’e aittir. M. Erdem, *Türkmen Türkçesindeki mental fiillerin isteme göre anlam değişimleri* (2004) adlı çalışmasında, mental fiilleri; algılama (*perception*), etki (*affection*) ve idrak (*cognition*) fiilleri olmak üzere üç grupta sınıflandırır İdrak fiillerini *pikirlen-*, *pikir et-*, *oylan-*, *düşün-*, *bil-* gibi zihinsel süreçleri karşılayan fiiller olarak ele alır (Erdem, 2004, s. 939-947). Ö. Yaylagül, *Türk runik harfli metinlerde mental fiiller* (2005) adlı çalışmasında mental fiilleri dört alt gruba ayırır: a) duyu fiilleri b) duygu fiilleri b) anı ve uslamlama fiilleri d) açıklama fiilleri (2005, s. 17-46).

Biliş (idrak) fiillerini doğrudan ele alan önemli çalışmalardan biri, N. Biray’ın *Kazak şivesi ve Denizli Ağzında Kök Hâlindeki Benzer İdrak Fiillerinde Anlam Farklılaşmaları* adlı bildirisidir. N. Biray (2007), idrak fiilleri çalışmasında *bil-*, *unut-*, *buyur-*, *de-*, *sor-* olmak üzere toplam beş kök fiili, Denizli ağzındaki fiillerle karşılaştırmalı biçimde ele alır. Söz konusu fiilleri, tematik bakımdan değerlendirerek dört alt başlıkta sınıflandırır: a) duyumlarımızla ilgili fiiller: *işit-*, *gör-*, *bak-* b) duygularımızı anlatan fiiller: *acı-*, *az-*, *ez-*... (c) hafızamızı ve hatırlatma işlevini anlatan fiiller: *bil-*, *unut-* (d) açıklama yapmayı anlatan fiiller: *buyur-*, *de-*, *sor-*. (Biray, 2007, s. 307-314). Kazak Türkçesi dil bilimi sahasında, biliş fiillerinin yapı özellikleri ve kökenleri kapsamlı şekilde ele alınmadığı görülmektedir.

Türkiye’de yapılan çalışmalarda aynı biçimde biliş fiilleri genellikle mental fiillerin alt grubuna dâhil edilerek incelenmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Alan ve Özeren, 2018; Bilgin Aksoy, 2021; Doğan ve Erdin, 2021; Erdem, 2004; Hirik, 2018; Seçkin, 2019; Şahin, 2012a, 2012b; Yaylagül, 2005; Yıldız, 2016). Biliş fiilleriyle ilgili yapılan müstakil çalışmalar ise daha sınırlı sayıdadır. (bk. Biray 2007; Bilgin Aksoy, 2022) Bu çalışmaların birçoğunda, söz konusu fiillerin semantik özelliklerini merkeze alan farklı sınıflama önerilerinin görülmektedir. Fiillerin kökenleri ve yapılarıyla ilgili değerlendirmeler ise sınırlı sayıdaki çalışmalara konu olmuştur.

Bu çalışmada, çağdaş Kıpçak grubu lehçelerinden Kazak Türkçesindeki biliş fiillerinin semantik yönden sınıflandırılması ele alınmaktadır. Bu amaçla Kazak Türkçesindeki biliş fiillerin söz varlığı tespit edilerek ilgili fiiller, yapı ve köken bakımından değerlendirilecektir. Ayrıca, bu çalışma ile fiillerin Eski Türkçedeki kullanımları, bugünkü Kazak Türkçesindeki biçimleriyle karşılaştırılacaktır.

1.1. Yöntem ve Kapsam

Bu çalışma kapsamında, günümüz Kazak Türkçesi söz varlığında yaşayan biliş fiilleri, K. Koç, A. Bayniyazov ve V. Başkapan (2019)’nın hazırlanmış olduğu *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü* adlı eserin taranmasıyla tespit edilmiştir. Biliş fiillerinin tasnif edilmesi ve belirlenmesinde, Biber vd., (2007), Şahin (2012a) ve Yaylagül’ün (2005) çalışmaları temel alınmıştır. Bu çalışmalarda bazı ölçütler (eylemin bilinçli şekilde yapılması, fiziksel eylem içermemesi, bilişsel etkinlik ifade etmesi vb.) temel alınarak yeni bir sınıflama önerisi sunulmuştur.

2. İnceleme

2.1. Kazak Türkçesinde Biliş Fiilleri

2.1.1. Anlama fiilleri

añda- / añla- (añда-/añла-) ‘anlamak, sezme, fark etmek; dikkat etmek’ (KzKTS, 42b, 43a)

ET. < *añ ‘düşünce, idrak’ (EDPT, s. 165) +dA-/ +lA- isimden fiil yapma eki. | *añla-* ‘anlamak’ (Atalay DLT IV, s. 27; DTS, s. 47; EDPT, s. 186; ESTY I, s. 153-154; EUTS, s. 16;

OTWF II, s. 429; VEWT, s. 20; Wilkens, 2021, s. 55); Kelimenin kökü, Eski Türkçe döneminden beri kullanılmaktadır.

bil- (бил-) ‘1. bilmek, anlamak, öğrenmek 2. tanımak’ (KzkTS, 105a)

ET. < *bil-* ‘bilmek, haberi olmak’ (Atalay DLT IV, s. 90; DTS, s. 98; EDPT, s. 330; ESTY II, s. 137-138; EUTS, s. 42; Şirin, 2020, s. 723; Tekin, 2003, s. 240; VEWT, s. 20; Wilkens, 2021, s. 170); Eski Türkçe dönemine ait tarihî metinlerde tespit edilmektedir.

esti- (II) (есті-) ‘1. duymak, işitmek 2. dinlemek, anlamak 3. haberdar olmak, öğrenmek’ (KzkTS, 152a)

Eski Türk yazıtları döneminden itibaren kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde kelime anlam genişlemesine uğramıştır. | ET. < *ēşid-* ‘işitmek, duymak’ (DTS, s. 185; EDPT, s. 257; ESTY I, s. 318-319; EUTS, s. 77; Şirin, 2020, s. 728; Tekin, 2003, s. 244; Wilkens, 2021, s. 125); *eşit-* ‘işitmek’ (Atalay DLT IV, s. 198) | Kazak yazı dilinde *esti-* fiili, Eski Türkçe *ēşid-* fiilinin metatezleşmiş şeklidir. Kzk. *esti-* < Kıp. *eşit-* < ET. *ēşid-* | Salar yazı dilinde Kazak Türkçesinde olduğu gibi *isti-* biçimi kullanılmaktadır. (bk. ESTY I, s. 318)

kanık- (қанық-) ‘1. (bir şeyi) bütün ayrıntılarıyla bilmek; (bir şeye) vakıf olmak 2. (bir şey) üst derecesine ulaşmak, olgunlaşmak, kıvamına gelmek’ (KzkTS, 309a)

ET. < *kan-* ‘kanmak, doymak, tatmin olmak, yetmek, memnun olmak’ (DTS, s. 417; EDPT, s. 632; ESTY V, s. 251-252; EUTS, s. 166; Wilkens, 2021, s. 328); *kan-* ‘su veya başka bir şeye kanmak’ (Atalay DLT IV, s. 260) | ET. *kan-* > *kan-(I)k-* > *kanık-*

oyan- (оян-) ‘1. uyanmak 2. *mec.* canlanmak, dirilmek 3. *mec.* bilinçlenmek; gerçekleri anlar; kavrar duruma gelmek’ (KzkTS, 450b)

**od-* ‘uyanmak’ < *odun-* (*odon-*) (EDPT, s. 62); *oyan-* < *oyğan-* < **odğ+a-* < **od-* ‘uyanmak’ | Fiilin tarihî dönemlerdeki kullanım alanı için bk. (Atalay DLT IV, s. 686; DTS, s. 363; ESTY I, s. 430-431; EUTS, s. 138; OTWF II, s. 608; Wilkens, 2021, s. 502)

täptište- (тәптиште-) ‘bir şeyi etraflıca, ayrıntılarıyla bilmek, konuya hâkim olmak’ (KzkTS, 557b)

Arapça kökenli *teftiṣ* (Ar. تفتيش) ‘gereği gibi soruşturma, etrafa bakmak, izlemek, araştırmak, aramak, kontrol etmek’ (OTAL, s. 1269a; Mamırbekova, 2017, s. 547a) > Kzk. *täptiṣ* ‘etraflı, çok yönlü, ayrıntılı’ (KzkTS, 557b); Kzk. *täptiṣ* > *täptiṣ+dA-* > *täptište-*

tüsin- (түсін-) ‘anlamak, kavramak’ (KzkTS, 597b)

ET. < **tüṣ-* ‘düşmek, inmek, konmak’ (Atalay DLT IV, s. 677; DTS, s. 600; EDPT, s. 560) +*An-* < +*A-n-* | < *tüṣe-* ‘düş görmek, ihtilam olmak, düşü azmak’ (Atalay DLT IV, s. 677) | krş. *düşün-* ‘muhakeme etmek, aklından geçirmek’ ET. *tüṣ-* > *düş-* + - (ü)n- (Gülensoy, 2007, s. 315).

tüy- (II) (түй-) ‘1. düğümlmek 2. *mec.* anlamak, bilmek, kavramak’ (KzkTS, 592b)

ET. < **tuy-* ‘duymak, sezmek, anlamak, hissetmek’ (DTS, s. 584; EDPT, s. 567; EUTS, s. 256; Şirin, 2020, s. 744; Tekin, 2003, 256); *tuy-* ‘duymak’ (Atalay DLT IV, s. 664) | krş. ET. *tüg-* ‘düğümlmek, bağlamak’ (EDPT, s. 477; Wilkens, 2021, s. 769); Eski Türk yazıtları döneminden itibaren kullanılmaktadır.

tüysikten- (түйсіктен-) ‘1. varlığı kavramak, sezmek, algılamak 2. *mec.* şüphelenmek, kuşkulanmak’ (KzkTS, 593b) (bk. *tüy-* (II) > *tüy+sik-* > *tüysik* ‘duyuş, iç güdü’ +*tAn-* > *tüysikten-*)

tüysin- (түйсін-) ‘sezinlemek, kavramak, algılamak’ (KzkTS, 593b) (bk. *tüiy-* (II) > *tüiy+sIn-* > *tüysin-*)

uq- (ұқ-) ‘anlamak, kavramak, bellemek’ (KzkTS, 618a)

ET. < *uq-* ‘anlamak’ (DTS, s. 613; ESTY I, s. 585; EUTS, s. 266; Wilkens, 2021, s. 788); *uk-* ‘anlamak’ (Atalay DLT IV, s. 687) | Clauson (1972, s. 77-78), *uk-* madde başında aldığı fiilin temel anlamını ‘anlamak’ ve ikincil anlamını ‘dinlenmek’ olarak açıklar. Fiilin tarihî dönemlerdeki kullanımı ve kökeniyle ilgili görüşler için bk. (Arslan, 2021, s. 55-71; Malov, 1959 s. 105).

uğın- (ұғын-) ‘anlamak, kavramak’ (KzkTS, 615a)

ET. < *uq-* ‘anlamak’ + *-un-* ‘tanınmak’ (EDPT, s. 87; Kaya, 2021, s. 903) < Kzk. *uğın-*

2.1.2. Düşünme fiilleri

aqıldı- (ақылда-) ‘iyice düşünerek, mütalaa ederek iş yapmak’ (KzkTS, 32b)

Arapça kökenli ‘*akıl* (Ar. عقل) ‘akıl, us, düşünce’ (OTAL, s. 29a; Mamırbekova, 2017, s. 28b) > Kzk. *akıl* ‘akıl, idrak, fikir, nasihat, faydalı düşünce’ (KzkTS, 32a)) +*dA-* eki.

armanda- (арманда-) ‘düşlemek, hayal etmek’ (KzkTS, 47b)

Farsça kökenli *ârman* (Far. آرمان) ‘1. hasret, özlem 2. zahmet, sıkıntı 3. teessüf 4. pismanlık’ (OTAL, s. 49b; Mamırbekova, 2017, s. 46b) > Kzk. *arman* ‘hayal, arzu, emel, ülkü, maksat’ (KzkTS, 47b) +*dA-* eki.

bayımda- (байымда-) ‘düşünmek, kavramak, mantıklı düşünmek’ (KzkTS, 72b)

Arapça kökenli *feh̄m* (Ar. فهم) ‘anlama, anlayış’ (OTAL, s. 304a; Mamırbekova, 2017, s. 448b) > Kzk. *bayım* ‘kavram, idrak’ (KzkTS, 72b) | (Kzk. *bayım* > *bayım+dA-* > *bayımda-*) | Önseste /f/ > /b/ değişimi görülür. Sızıcı gırtlak sesi /h/ içseste ön damak sesi

olan /y/ ünsüzüne dönüşür. Kazakçada alıntı kelimenin çift ünsüzleri arasında ünlü türemesi /ym/ (</hm/) *feh̄m* (Ar.) > Kzk. *bayım*; krş. *payımda-*

ekşe- (екше-) ‘1. ayıklamak, seçmek 2. *mec.* usa vurmak, muhakeme etmek’ (KzkTS, 141b)

ET. < **ek-* ‘ekmek, yaymak, saçmak’ (DTS, s. 167; EDPT, s. 100; ESTY I, s. 251-252); Fiilin **ek-* > **ek-şe-* şeklinde gramatikal gelişimi mümkündür. (bk. ESTY I, s. 258-259; Mankeeva, 1991. s. 143) | Sevortyan (1974, s. 251-252), *ekçe-* maddesinde ele aldığı fiilin Türk yazı dillerindeki biçim ve anlamları vererek kökünü Eski Türkçe *ek-* fiiline dayandırmaktadır.

oyla- (ойла-) ‘1. düşünmek, muhakeme etmek 2. tasalanmak, kaygılanmak’ (KzkTS, 435b) (ESTY I, 428)

oy ‘akıl, düşünce, fikir’ (Ahmetyanov II, 2005, s. 341; Budagov I, s. 1869, s. 162; ESTY I, s. 428; Tekin, 1995, s. 177) +*la-* | Kıpçak Türk lehçelerinde *oy* ~ *uy* biçiminde yaygın bir kullanıma sahiptir. (bk. ESTY I, s. 428)

oylan- (ойлан-) ‘1. düşünüp taşınmak 2. tasalanmak, kaygılanmak’ (KzkTS, 435b) (bk. *oyla-* > *oyla-n-* > *oylan-*)

payımda- (пайымда-) ‘derin düşünmek, anlamak, kavramak’ (KzkTS, 465b)

Arapça kökenli *feh̄m* (Ar. فهم) ‘anlama, anlayış’ (OTAL, s. 304a; Mamırbekova, 2017, s. 448b) > Kzk. *payım* ‘derin düşünce, anlam, kavram’ (KzkTS, 465b) | Kazak Türkçesinde bazen kelime başında /b/ ve /p/ sesleri söyleyişte ve yazı dilinde birbirlerinin yerine

kullanılmaktadır: *bayım ~ payım, bende ~ pende, palvan ~ balvan* | (Kzk. *payım > payım+dA- > payımda-*) | Önseste /f/ > /p/ değişimi görülür. İçseste /h/ gırtlak sesi /y/ ön damak sesine dönüşür. Kazakçada alıntı kelimenin çift ünsüzleri arasında ünlü türemesi /ym/ (</hm/) *fehm* (Ar.) > Kzk. *payım*; krş. *bayımda-*

payla- (пайла-) ‘bir şeyi yapmadan önce iyice düşünmek, ölçüp tartmak’ (KzkTS, 465b).

Farsça kökenli *pây* (Far. پای) ‘1. ayak 2. kök, dip’ (OTAL, s. 1023b; Mamurbekova, 2017, s. 447b) > Kzk. *pay* ‘pay, hisse’ (KzkTS, 465a) | *pay > pay+lA- > payla-* | Nişanyan (2022, s. 691), Farsça *pây* kelimesinin geniş anlam dairesine sahip olduğunu ancak Türkçede ‘hisse, porsiyon’ anlamlarını ifade etmediğini belirtir. İlgili kelimenin *pây-berâber* ‘eşit-ayak’ şeklinde paylaşma anlamını karşılayan bir deyimden türemiş olabileceğini ifade eder.

salmaқта- (салмақта-) ‘1. tartmak, ağırlığını ölçmek 2. *mec.* düşünüp taşınmak’ (KzkTS, 493b).

ET. < *sal-* ‘salmak, bırakmak, göndermek’ (DTS, s. 482; EDPT, s. 824; ESTY VII, s. 173) + *-mAk/q* ‘ağırlık, zorluk, güçlük, sıkıntı’ (KzkTS, 492b) + *tA-* | Kazak Türkçesinde fiilden isim türeten *-mAk/q* eki işlek değildir. Fiil kök ve gövdelerine gelerek yeni isimler türetir (Öner, 1998, s. 78).

sezin- (сезин-) ‘1. sezmek, duymak, hissetmek 2. bilincinde olmak, idrak etmek’ (KzkTS, 504a)

ET. *séz-* (*séz-*) ‘sezmek, hissetmek, anlamak, tahmin etmek’ (EDPT, s. 860-861; ESTY VII, s. 221); *sez-* ‘hissetmek’ (VEWT, s. 413) | *séz-(I)n-* > *sézin-* ‘şüphelenmek’ (OTWF II, s. 613); *sezin-* ‘sezinmek, sanmak’ (DLT IV, s. 509).

şom- (шом-) ‘1. suyun dibine dalmak, batmak 2. *mec.* düşünceye dalmak’ (KzkTS, 677b).

Tarihî Türk lehçelerinde /ç/ ön sesli şekilde kullanılmaktadır. | *çom-* ‘batmak, dalmak’ (DTS, s. 153; EDPT, s. 422; EUTS, s. 65); *çöm-* ‘dalmak, çimmek’ (Atalay DLT IV, s. 158).

tolğa- (толға-) ‘1. sallayarak çevirmek, döndürmek 2. söylemek, şakılamak 3. bir konuda derin düşüncelere dalmak’ (KzkTS, 572a)

< **tolğa-* ‘dolamak, sarmak, burulmak; ağırı tutmak, iç bulanmak, takınmak’ (Atalay DLT IV, s. 636; DTS, s. 573; EDPT, s. 497); < *tolğa-* ‘incimek, kederlenmek’ (EUTS, s. 245) | Korkmaz, -gA- ekinin fiilden isim türeten -g ekiyle isimden fiil türeten +A- ekinin kaynaşmasıyla oluştuğunu belirterek söz konusu fiilin gramatikal gelişimini *tol-ıg+a-* > *tolga-* > *dola-* şeklinde gösterir (2009, s. 124).

tolğan- (толған-) ‘etraflıca düşünmek; hayallere dalmak, derin düşüncelere dalmak’ (KzkTS, 572a)

< **tolğa-* < *tolğa-n-* < *tolğan-* ‘incinmek, rahatsız etmek’ (EDPT, s. 497; EUTS, s. 245); *tolğan-* ‘dolanmak, kendine dolamak, içi bulanıp kusması gelmek’ (Atalay DLT IV, s. 656); krş. *tolga-* > *tolga-t-* > *tolgat* ‘eziyet etmek’ (OTWF II, s. 789).

2.1.3. İstek fiilleri

aқсыра- (ақсыра-) ‘canı süt istemek; süttten yapılan yemekleri özlemek’ (KzkTS, 31a)

ET. < *aķ* 'ak, beyaz' (DTS, s. 48; EDPT, s. 165; ESTY I, s. 116; VEWT, s. 12); *aķ* '1. ak, beyaz 2. kötü, fena' (EUTS, s. 9) | *aķ* > *aķ+sIrA-* > *aķsıra-* | Kazak Türkçesinde bu fiil, *aķ* (III) 'süt ürünleri' kelimesine 'bir şeyden yoksun olmak' anlamında fiiller türeten +*sIrA-* ekinin getirilmesiyle kurulmuştur.

aşşıla- (ашшыла-) 'acılı yemek yemek istemek' (KzkTS, 57b).

ET. < *açıĝ* 'acı, ekşi' (DTS, s. 4; EDPT, s. 21; ESTY I, s. 89-92) < Kzk. *aşşı* < *aşşı+IA-* | *açıĝ* 'acı, acı olan nesne' (Atalay DLT IV, s. 3) | *acı 'tat alma organında bazı maddelerin bıraktığı yakıcı durum' < ET. *acıĝ* 'acı, hiddet, kuvvetli, pek' ~ *acıķ* 'kızgınlık, hiddet', *acıĝı tut-* 'kızmak' (Gülensoy, 2007, s. 45).

äyelsire- (әйелсіре-) 'evlenmek istemek, kadın istemek' (KzkTS, 61b).

Arapça kökenli *ıyâl* (Ar. عیال) '1. bir kimsenin geçindirmek zorunda olduğu kimseler 2. kadın, eş, aile' (OTAL, s. 476b; Mamırbekova, 2017, s. 66b) > Kzk. *äyel* 'hanım, kadın, zevce' (KzkTS, s. 61a) | *äyel* > *äyel+sIrA-* > *äyelsire-* | Arapça alıntı kelime başında 'ayn' sesi düşerek 'ä' (açık e) sesine dönüşür.

baysıra- (байсыра-) 'evlenmek istemek' (KzkTS, 72a).

Eski Türk yazıtları döneminden beri kullanılmaktadır. ET. < *bay* 'zengin, varlıklı' (DTS, s. 79; EDPT, s. 384; ESTY II, s. 27; EUTS, s. 36; Şirin, 2020, s. 722; Tekin, 2003, s. 240; Wilkens, 2021, s. 152); *bay-* 'zengin' (Atalay DLT IV, s. 76) | *bay* > *bay+sIrA-* > *baysıra-*

balsıra- (балсыра-) 'bal yemek istemek, canı bal istemek' (KzkTS, 76b).

bal 'bal (Suvarlar, Kıpçak ve Oğuz dillerinde' (Atalay DLT IV, s. 64) | Kâşgarî'nin sözlüğünde Kıpçakça ve Oğuzcada *bāl* şeklinde kullanılmaktadır. Kâşgarî, Türklerin *bal* kelimesine 'arı yağı' karşılığını verdiklerini belirtir. (Ercilasun ve Akkoyunlu 2020, s. 411) | *bal* > *bal+sIrA-* > *balsıra-* | Fiilin tarihî dönemlerdeki kullanım alanı için bk. (DTS, s. 363; EDPT, s. 330; ESTY II, s. 47).

buyımtayla- (бұйымтайла-) 'istekte bulunmak, arzu etmek' (KzkTS, 98a).

Kelime tarihî Türk lehçelerinde tespit edilememiştir. *Söz Sandık: Kazaktıñ Köne Sözderi* adlı Kazakça eskicil kelimeler sözlüğünde *buyım* kelimesi için 'mülkiyet, iş, dünya' karşılıkları verilir. (Kayırjan, 2013, s. 91) | *buyım* 'her türlü eşya, nesne, mal' > *buyım+tAy-* > *buyımtay* 'bir kimsenin arzusu, isteği' (KzkTS, s. 98a) > *buyımtay+IA-* > *buyımtayla-*

erkeksire- (еркексіре-) '(kadın) erkek arzulamak' (KzkTS, 148a).

ET. *er* < *ēr 'erkek' -*kek* < *ērkek* 'erkek, adam' (DTS, s. 179b; EDPT, s. 223; ESTY I, s. 297-298) | *erkek* > *erkek+sIrA-* > *erkeksire-*

etsire- (етсіре-) 'canı et istemek, et yiyesi gelmek' (KzkTS, 153a).

ET. < *ät* ~ *et* 'et' (DTS, 186; EDPT, s. 33; ESTY I, s. 311-312; EUTS, s. 77; Tekin, 2003, s. 240; Wilkens, 2021, s. 126); *et-* 'et' (Atalay DLT IV, s. 200) | *et* > *et+sIrA-* > *etsire-*

ıntızarlan- (ынтызарлан-) 'istemek, arzulamak, heveslenmek' (KzkTS, 698a).

Arapça kökenli *intizâr* (Ar. انتظار) 'bekleme, beklenilme; gözleme, gözlenilme' (OTAL, s. 531a; Mamırbekova, 2017, s. 650a) > Kzk. *ıntizar* 'ihtiras, arzu 2. heves, merak, ilgi' (KzkTS, 698a) | *ıntizar* > *ıntizar+IA-* > *ıntizarlan-* | Arapça alıntı kelimedeki kısa ünlünün diğer art ünlülerin etkisiyle /î/, /i/ > /ı/ şeklinde artdamaksillaştığı görülmektedir.

jabıs- (жабыс-) '1. yarışmak 2. mec. ısrarla istemek' (KzkTS, 155b).

ET. < *yap-* ‘örtmek, kapamak; inşa etmek, yapmak’ (DTS, s. 235; EDPT, s. 870; Tekin, 2003, s. 258); < **yap-(I)ş-* ‘yapışmak’ (DTS, s. 236; EDPT, s. 880; EUTS, s. 285) | Kazak Türkçesinde fiilin mecazlaşma yoluyla anlam dairesini genişlettiği görülmektedir.

kökse- (көксе-) ‘çok arzu etmek, istemek’ (KzkTS, 260b).

ET. < *kök ‘gök, gök rengi, mavi, sema’ (DTS, s. 312b; EDPT, s. 708; ESTY V, s. 93) | < *kök+sA-* < *kökse-* (?) | krş. *küse-* ‘dilemek, arzu etmek, hasret çekmek’ (EDPT, s. 749); *küse-/köse-* ‘arzulamak, istemek’ (Atalay DLT IV, s. 366; Ercilasun ve Akkoyunlu 2020, s. 757).

kala- (Қала-) ‘1. istemek, arzulamak 2. doğru bulmak, uygun görmek, beğenmek’ (KzkTS, 300b).

Tarihî Türk lehçelerinde *ka:la-* fiili, ‘birbiri üzerine yığmak, toplamak, koymak’ (DTS, s. 410; EDPT, s. 617; ESTY V, s. 228-229) anlamlarını karşılamaktadır. Kelimenin kökeni hakkında Räsänen, Kazak Türkçesinde ‘seçmek, tercih etmek’ anlamında kullanılan bu fiilin Moğolca *kala-* ‘değiştirmek, yerine koymak’ fiilinden alıntılandığı belirtir (VEWT, 1969, s. 224).

kiyalda- (қиялда-) ‘1. hayal etmek, hayal kurmak 2. arzulamak, istemek’ (KzkTS, 334b).

Arapça kökenli *hayâl* (Ar. خيال) ‘insanın kafasında tasarlayıp canlandırdığı şey, rüya, hayal’ (OTAL, s. 411a; Mamırbekova, 2017, s. 311a) > Kzk. *kiyal* ‘1. hayal, hülya, düş 2. fantezi 3. gerçekleşmesi zor arzu, istek hayal’ (KzkTS, s. 334b) | *kiyal* > *kiyal+dA-* > *kiyalda-* | Arapça alıntı kelimenin ilk hecesinde /a/>/ı/ daralma görülür.

kumart- (құмарт-) ‘1. hasret çekmek, özlemek 2. çok istemek, arzulamak’ (KzkTS, 359b)

Arapça kökenli *kimâr* (Ar. قمار) ‘para karşılığında oynanan oyun’ (OTAL, s. 630a; Mamırbekova, 2017, s. 320a) > Kzk. *kumar* (I) ‘1. heves, arzu, istek 2. merak’ (KzkTS, s. 359b) | *kumar* > *kumar+t-* > *kumart-* | /i/ > /u/ ünlü yuvarlaklaşması görülür.

şölde- (шөлде-) ‘1. hararet basmak, susamak 2. *mec.* çok istemek, özlemek’ (KzkTS, 679b)

ET. < *çöl* ‘çöl, bozkır’ (EDPT, s. 417; Şirin, 2020, 726; Tekin, 2003, s. 242;) +*dA-* eki | Eski Türkçe döneminden beri kullanılmaktadır. | *çöl* > *şöl* > *şöl+dA-* > *şölde-*

tile- (тіле-) ‘dilemek, istemek’ (KzkTS, 606b)

ET. < *tile-* ‘dilemek, istemek’ (DTS, 560; EDPT, s. 492; EUTS, s. 239; Şirin, 2020, s. 742; Tekin, 2003, s. 254; Wilkens, 2021, s. 718); krş. *tile-* ‘dilemek, istemek, beklemek, aramak’ (Atalay DLT IV, s. 623) | Türk dilinin ilk yazılı belgelerinden itibaren kullanılan eskicil kelimelerden biridir. Fiilin *til* ‘dil’ ismine +*A-* isimden fiil yapma ekiyle kurulduğu anlaşılmaktadır.

üzer- (үзер-) ‘çok istemek, arzu etmek’ (KzkTS, 628a)

ET. < *üz-* ‘kesmek, kırmak, koparmak’ (Atalay DLT IV, s. 720; DTS, s. 629; EDPT, s. 279; ESTY I, s. 621; EUTS, s. 275; Şirin, 2020, s. 746; Tekin, 2003, s. 257; VEWT, s. 524; Wilkens, 2021, s. 832) | *üz-* > *üz-Ar-* > *üzer-*

2.1.4. Bellek fiilleri

esker- (ескер-) ‘anmak, dikkate almak, önemsemek’ (KzkTS, 151b)

es 'akıl, us' (Grønbech, 1992, s. 68) anlamındaki *es* kökünün türevi olan bu fiil, ilk kez Kıpçak Türkçesi eserlerinden *Codex Cumanicus*'ta geçmektedir. Söz konusu fiil, *es* ismine +GAR- isimden fiil yapma ekinin getirilmesiyle türetilmiştir. (bk. OTWF II, 742). | *eskermez* 'dikkate almaz.' (Grønbech, 1992, s. 69).

tanı- (ҒАНЫ-) 'tanımak, teşhis etmek' (KzkTS, 547b)

tanu-/tanı- 'tanımak' (EDPT, s. 516; DTS, s. 531); *tanu-* 'danışmak; işaret etmek; söylemek, emretmek; tavsiye etmek' (Atalay DLT IV, s. 572) | Tarihî lehçelerde *tanu-/tanı-* fiili, Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren görülmektedir. | /u/ > /ı/ yuvarlak ünlünün düzleşmesi görülür.

unut- (ҰМЫТ-) 'unutmak' (KzkTS, 620a)

unt- 'unutmak' (Atalay DLT IV, s. 694; DTS, s. 612; EDPT, s. 179; ESTY I, s. 597; EUTS, s. 266; VEWT, s. 514; Wilkens, 2021, s. 266) | /n/ > /m/: dış sesi /n/ sesi çift dudak sesi /m/'ye dönüşür.

zerdele- (зерделе-) 'akılda tutmak, bellemek' (KzkTS, 213b)

Tarihî Türk lehçelerinde *zerdele-* fiili tespit edilmemiştir. Ayrıca, köken bilgisi sözlüklerinde fiille ilgili açıklayıcı bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bununla birlikte, Kazak Türkçesinde *zerde* kelimesi 'akıl, zihin, şuur' (KzkTS, s. 213) anlamıyla kullanılmaktadır. *Kazak Tiliniñ Sözjacam Sözdigi I-II-III* (Kazak dilinin kelime yapım sözlüğü) adlı eserde fiilin *zer > *zer-de* > *zerde+IA-* > *zerdele-* biçiminde gramatikal bir gelişim izlediği ve *zer isim kökünden kurulduğu belirtilmektedir. (KTSS II, s. 9)

2.1.5. Tahmin fiilleri

bolja- (болжа-) 'tahmin yürütmek, yorumlamak' (KzkTS, 91b)

Moğ. *bolca-*, *bolcu-* > Kzk. *bolca-* | O. N. Tuna (1972, s. 216), fiilin Moğolca *bolca-/bolcu-* 'üzerinde anlaşmak, fikir birliğine varmak; atamak, tayin etmek; önceden kararlaştırmak; önceden düzenlemek; önceden görmek, tahmin etmek, önceden bilmek, kestirmek' (MTS I, s. 191a) fiilinden alıntılandığını belirtmektedir. (Ayrıca bk. Şçerbak, 2019, s. 186)

boljalda- (болжалда-) 'tahmin etmek, yorum yapmak' (KzkTS, 91b)

(bk. Moğ. *bolja-* > *boljal* 'tahmin, yorum, varsayım' +*dA-* > Kzk. *boljalda-*)

dolbarla- (долбарла-) 'tahmin etmek, fikir yürütmek, yorumlamak' (KzkTS, 131b)

Tarihî Türk lehçelerinde *dolbarla-* fiili tespit edilmemiştir. Kazak Türkçesinde *dolbar* kelimesi 'tahmin, yorum, oranlama' (KzkTS, s. 213) anlamıyla kullanılmaktadır. KkTS'de fiilin *dolbar isim kökünden *dolbar+IA-* < *dolbarla-* biçiminde türetildiği belirtilmektedir. (KTSS I, s. 270)

ditte- (дiтте-) 'amaçlamak, gaye edinmek, hedeflemek, istihdaf etmek' (KzkTS, 137b)

Farsça kökenli *dîd* (Far. دید) 'görüş, düşünce, tutum' (Mamurbekova, 2017, s. 185b) > Kzk. *dit* 'amaçlanan, hedeflenen, düşünce, fikir' (KzkTS, 137b) | *dit* > *dit+te-* > *ditte-* | son seste /e/ ünlü düşmesi; son seste /d/ > /t/ ötümsüzleşme görülür.

joramalda- (жорамалда-) 'tahmin etmek, yorumlamak' (KzkTS, 192b)

ET. < *yör-* 'yorumlamak, izah etmek, açıklamak, tefsir etmek; çözmek' (DTS, s. 274; EDPT, s. 955; EUTS, s. 302; Wilkens, 2021, s. 916) | *yoral-* 'yorumlamak, açıklamak' (Grønbech, 1992, s. 232) | *yora* (< *yor-a*) 'yorum, fal' | *jora-mAl+dA-* > *joramalda-*

muğdarla- (мұғдарла-) ‘tahmin etmek, kestirmek’ (KzkTS, 411a)

Arapça kökenli *miqdâr* (Ar. مقدار) ‘parça, kısım, bölük; miktar,değer, ölçü, büyüklük’ (OTAL, s. 773b; Mamırbekova, 2017, s. 391b) > Kzk. *muğdar* ‘tahminî, yaklaşık’ (KzkTS, 410b) | *muğdar* > *muğdar*+IA- > *muğdarla-* | iç seste /i/ > /u/ ünlü yuvarlaklaşması görülür.

niyetten- (ниеттен-) ‘niyetlenmek, niyet etmek, tasarlamak’ (KzkTS, 428b).

Arapça kökenli *niyyet* (Ar. نية) ‘niyet, meram, kurma’ (OTAL, s. 1008b; Mamırbekova, 2017, s. 437a) > Kzk. *niyet* ‘maksat, niyet, istek’ (KzkTS, 428b) | Kzk. *niyet* > *niyet*+tAn- > *niyetten-*

topşıla- (топшыла-) ‘bir konu hakkında fikir yürütmek, tahminde bulunmak’ (KzkTS, 575a).

Tarihî Türk lehçelerinde *topşıla-* fiili tespit edilmemiştir. Kazak Türkçesinde *topşı* kelimesi ‘1. (kuş) kanat 2. *mec.* yorum, tahmin’ (KzkTS, s. 575a) anlamıyla kullanılmaktadır. KKTS’de fiilin *topşı isim kökünden *topşı*+IA- > *topşıla-* biçiminde türetildiği belirtilmektedir (KTSS III, s. 209).

tuspalda- (тұспалда-) ‘1. tahmin etmek, tahminde bulunmak, yorum yapmak 2. imalı, üstü kapalı, dolaylı konuşmak’ (KzkTS, 589a).

Eski Uygur Türkçesinde *tuş* ‘1. eş, arkadaş 2. tesadüf, zaman, keyfiyet’ (EDPT, s. 461; EUTS, s. 254) | Karahanlı döneminde *tuş* ‘karşı, bir şeyin karşısı’ (Atalay DLT IV, s. 659); *tüş* ‘denk, benzer’ (Ercilasun ve Akkoyunlu 2020, s. 903) anlamıyla yer almaktadır. | Kazak Türkçesinde *tus* ‘1. taraf, yan 2. yön 3. karşı taraf 4. zamanında, döneminde’ (KzkTS, s. 888b); *tuspal* ‘kinaye, ima 2. tahmin yürütme, varsayımda bulunma’ (KzkTS, s. 889a) anlamıyla kullanılır. KKTS’de fiilin *tus isim kökünden *tus*+pal > *tuspal*+dA- biçiminde türetildiği belirtilmektedir (KTSS III, s. 246).

şamala- (шамала-) ‘tahmin etmek, yorum yapmak’ (KzkTS, 660b).

Karahanlı Türkçesinde < **çap-* ‘(ata) hafifçe vurmak’ (Ercilasun ve Akkoyunlu 2020, s. 615) + -*ALA* eki. | *çaba* ‘herhangi bir işi yapmak için ortaya konan güç, zorlu, sürekli çalışma’ (Eren, 2020, s. 93) | Räsänen, *çama* ‘uzunluk ölçüsüsü’, *şama* ‘göz kararı tahminî ölçü’ anlamındaki kelimelerin Kazak Türkçesinde yer aldığını belirtir (VEWT, 1969, s. 98). Kazak yazı dilinde *şama* ‘1. güç, kuvvet 2. tahmini ölçü miktar 3. *mec.* imkân, fırsat’ (KzkTS, s. 660b) manalarını karşılar. KKTS’de fiilin *şama isminden *şama*+IA- > *şamala-* biçiminde türetildiği belirtilmektedir. (KTSS III, s. 334)

2.1.6. Dikkat fiilleri

abayla- (абайла-) ‘1. dikkat etmek 2. etrafa göz atmak, sağı solu gözlemek 3. önem vermek, farkına varmak’ (KzkTS, 13a).

Eski Türkçe dönemi tarihî metinlerde tespit edilmemiştir. Kıpçak Türkçesinde *abay* / *abav* ‘şaşma’ bildirir. (KıpTS, 1b) | *abayla-* (< ? *abay* ‘dikkatli’+*la-* genişlemesi) | krş. Moğ. *ubayla-* anlamak, kavramak, duymak, hissetmek, dikkat etmek, önemsemek, ilgilenmek, ezberlemek (MTS II, 1323b).

aňgar- (II) (аңғар-) ‘1. fark etmek, dikkat etmek 2. şüphelenmek, işkillenmek, kaygı duymak’ (KzkTS, 42a).

aň- ‘anlamak’ (EDPT, s. 168; ESTY I, s. 153-154) + -*GAR-* eki. | Sevortyan, kelimeyi *aňkar-* ~ *aňır-* ~ *aňır-* < *aňk* ‘şaşırmış’ türevleriyle karşılaştırır. Söz konusu fiilin ünsüz ile

biten fiil tabanlarından ettirgen fiiller meydana getiren *-GXR-* ekiyle türetilmiş olabileceğine dikkat çeker. (ESTY I, 1974, s. 156-157).

ele- (II) (еле-) ‘1. dikkate almak, önem vermek 2. iltifat etmek, saygı göstermek, değer vermek’ (KzkTS, 142b).

< **edle-* ‘değer vermek, önemsemek’ (EDPT, s. 57; DTS, s. 165); Kâşgarî’nin sözlüğünde *edle-* ‘umursamak, aldırma’ (Ercilasun ve Akkoyunlu 2020, s. 633) | Kazak Türkçesinde fiilin *edle-* > *eyle-* > *ele-* (?) biçiminde gramatikal bir gelişim izlediği kabul edebilir görünmektedir.

epte- (епте-) ‘1. dikkat etmek, dikkatli hareket etmek 2. *mec.* idare etmek, uyanıklık etmek 3. dikkatli kullanmak, tutumlu olmak’ (KzkTS, 147a).

< **eb ~ ep* ‘1. yetenek, kabiliyet 2. kolaylık 3. fayda, çözüm 4. olasılık’ (ESTY I, s. 287) +*tA-* isimden fiil yapma eki.; krş. *ap/ep* ‘kelimeyi kuvvetlendirici ön ek, genellikle renk veya fiziksel şekli çağrıştırmadan önce yerleştirilir’ (EDPT, s. 3) | Kzk. *ep* ‘1. eğilim, yatkınlık, kabiliyet, yetenek 2. çare, çözüm’ (KzkTS, s. 146); KKTS’de fiilin *ep isim kökünden *ep+tA-* < *epte-* biçiminde türetildiği belirtilmektedir. (KTSS I, s. 315)

ıktiyatta- (ықтиятта-) ‘ihtiyatlı, dikkatli olmak’ (KzkTS, 697a).

Arapça kökenli *ihtiyāt* (Ar. احتياط) ‘sakınma, tedbirli, tedarikli bulunma’ (OTAL, s. 504b; Mamurbekova, 2017, s. 648a) > Kzk. *ıktiyat* ‘1. ihtiyatlı, tedbirli, dikkatli’ (KzkTS, s. 696b) | *ıktiyat* > *ıktiyat+tA-* > *ıktiyatta-* | /h/ > /q/ değişmesi görülür.

sanas- (санас-) ‘dikkate almak, danışmak’ (KzkTS, 494a).

ET. < **sa-* ‘saymak’ (EDPT, s. 781) < *sa-n ‘sayı, kez, defa; san, itibar (ün, nam)’ (EDPT, s. 830-831) < *san+a-* ‘saymak, hesaplamak’ (DTS, s. 483; EDPT, s. 835; OTWF II, s. 308) Kzk. < *sana-(I)s-* < *sanas-*

2.1.7. Öğrenme ve öğretme fiilleri

bajayla- (бажайла-) ‘kavratmak, anlatmak’ (KzkTS, 70b).

Farsça kökenli *bâc* (Far. باج) ‘vergi’ kelimesinden türetilmiştir. (OTAL, s. 76b; Mamurbekova, 2017, s. 85b) | Kazak yazı dilinde bu kelimedenden türetilen *bacay* ‘belirlemek, dikkatlice bakmak, gruplandırma, yönlendirmek’ gibi farklı anlamlarda kullanılır. *bac+Ay* > *bajay+LA-* > *bajayla-*

giybrattan- (ғибраттан-) ‘ibret, ders almak’ (KzkTS, 118a).

Arapça kökenli *ibret* (Ar. عبرت) ‘kötü bir hadiseden alınan ders; acayip, tuhaf’ (OTAL, s. 481b; Mamurbekova, 2017, s. 146b) > Kzk. *giybrat* ‘ibret’ (KzkTS, s. 117b) | *giybrat* > *giybrat+tAn-* > *giybrattan-* | /’/ > /ğ/ önlüleşme görülür.

habarlan- (хабарлан-) ‘haberi olmak, malumu olmak’ (KzkTS, 643a).

Arapça kökenli *haber* (Ar. خبر) ‘son ve yeni havâdis, bilgi’ (OTAL, s. 362b; Mamurbekova, 2017, s. 578a) > Kzk. *habar* ‘haber, bilgi, salık’ (KzkTS, s. 643a) | *habar* > *habar+LAN-* > *habarlan-* | /e/ > /a/ artdamaksızlaşma görülür.

kan- (II) (қан-) ‘1. kanmak, susuzluğunu gidermek 2. *mec.* kanaat etmek, yetinmek 3. bir şeyi detayları ile öğrenmek, olaya vâkif olmak’ (KzkTS, s. 306b).

ET. < *kan-* ‘kanmak, doymak, tatmin olmak, yetmek, memnun olmak’ (DTS, s. 417; EDPT, s. 632; ESTY V, s. 251-252; EUTS, s. 166; Wilkens, 2021, s. 328); *kan-* ‘su veya başka bir şeye kanmak’ (Atalay DLT IV, s. 260).

naqılда- (нақылда-) ‘öğüt vermek, nasihat vermek’ (KzkTS, 422a).

Arapça kökenli *nakl* (Ar. نقل) '1. bir şeyi başka bir yere götürme 2. taşıma, aktarma, geçirme' (OTAL, s. 960a; Mamırbekova, 2017, s. 417a) > Kzk. *nakıl* 'nasihat, öğüt verici söz' (KzkTS, s. 422a) +*dA*- isimden fiil yapma eki. | iç seste /ı/ ünlü türemesi görülür.

oқи- (оқы-) '1. okumak 2. öğrenim görmek 3. efsunlanmak, büyülenmek' (KzkTS, 439b).

ET. < *oқи-* 'çağırarak, davet etmek' (Şirin, 2020, s. 736; Tekin, 2003, s. 250) | *oқи-* 'okumak' (DTS, s. 369; EDPT, s. 79; ESTY I, s. 439-441) ; EUTS, s. 140; Wilkens, 2021, s. 505); *oқи-* 'okumak, çağırarak' (Atalay DLT IV, s. 430)

oқит- (оқыт-) 'okutmak, eğitmek' (KzkTS, 439b).

oқи- > *oқи-t-* > *oқит-* 'okutmak' (Atalay DLT IV, s. 430; DTS, s. 369; EDPT, s. 81) | *oқит-* 'okutmak, ezbere söyletmek; çağırarak, birine seslenmek' (EUTS, s. 140; Wilkens, 2021, s. 505)

өсиyette- (өсиyette-) 'öğüt vermek, nasihat vermek' (KzkTS, 461b).

Arapça kökenli *vasiyet* (Ar. وصيية) 'bir kimsenin öldükten sonra yapılmasını istediği şey' (OTAL, s. 1368b; Mamırbekova, 2017, s. 446b) > Kzk. *өsiyiet* 'vasiyet, nasihat, öğüt' (KzkTS, s. 461a) | *өsiyiet* > *өsiyiet+tA-* > *өsiyette-* | Kazak Türkçesinde önseste bulunmayan Arapça /v/ ünsüzü düşerken /a/ sesi yuvarlak /ö/ ünlüsüne dönüşür.

танıs- (II) (таһыс-) '1. tanışmak 2. bir şeyi öğrenmek, görmek 3. incelemek, araştırmak' (KzkTS, 547b) (bk. *tam-* > *tam-s-* > *танıs-*).

үйren- (үйрен-) '1. öğrenmek 2. *mec.* alışmak' (KzkTS, 629b).

ET. < *ö- < *ög / ök 'akıl, zihin, hatır' < *ögür*, *öğren-*, *öğret-* (?) | *öğrән-* 'öğrenmek, alışmak, okumak' (DTS, s. 380; EUTS, s. 147; Wilkens, 2021, s. 526) | Kaşgarı'nın sözlüğünde fiil, *öğren-* 'öğrenmek' (Atalay DLT IV, s. 451; Ercilasun ve Akkoyunlu 2020, s. 785) olarak kayıtlıdır. Clauson, *öğren-* maddesinde fiili 'öğrenmek (bir şeyi)' anlamında verir ve söz konusu fiilin **ögre-*'nin dönüşlü şekli olduğunu belirtir (EDPT, s. 114). Sevortyan, *ögür* kelimesinin *ögre-* fiiliyle bağlantılı olduğunu, fiilin ö- 'düşünmek, bilmek' > *ög* 'akıl, fikir' > **ögre-* > *ögre-n-* şeklinde gramatikal bir gelişim izlediğini ifade eder (ESTY I, 1974, s. 497-498).

үйрет- (үйрет-) '1. öğretmek, okutmak, belletmek 2. *mec.* (hayvana) alıştırmak, eğitmek' (KzkTS, 630a).

öğret- 'öğretmek' (DTS, s. 380; EDPT, s. 114; EUTS, s. 148; Wilkens, 2021, s. 526) | Clauson, *öğret-* şeklinin **ögre-* fiilinin ettirgen biçimi olduğunu, *ö:ret-* ve metatezli *örget-* biçiminin Türk yazı dillerinde görüldüğünü dile getirir (EDPT, s. 114). (krş. *үйren-*).

2.1.8. Araştırma, inceleme ve çözümleme fiilleri

ақылдас- (ақылдас-) 'danışmak, istişare etmek, akıl danışmak' (KzkTS, 32b).

Arapça kökenli *aқıl* (Ar. عقل) 'akıl, us, düşünce' (OTAL, s. 29a; Mamırbekova, 2017, s. 28b) > Kzk. *aқıl* 'akıl, idrak, fikir, nasihat, faydalı düşünce' (KzkTS, 32a) +*das-* eki.

амалда- (амалда-) '1. çözüm, çare bulmak 2. *mec.* 'şöyle böyle idare etmek' (KzkTS, 39b).

Arapça kökenli *amel* (Ar. عمل) '1. iş 2. niyet 3. sürgün, iç sürmesi' (OTAL, s. 39a; Mamırbekova, 2017, s. 38b) > Kzk. *amal* (II) '1. çözüm, çare 2. yöntem, metot 3. taktik' (KzkTS, 39b) | Kzk. *amal* > *amal+dA-* > *амалда-* | /e/ > /a/ artdamaksillaşma görülür.

анализде- (анализде-) 'analiz, tahlil etmek, çözümlemek' (KzkTS, 40b).

Fransızca kökenli *analiz* (Fr. *analyse*) ‘çözümleme, tahlil’ (TBKKS, s. 77a) > Kzk. *analiz* ‘analiz, çözümleme, tahlil, şerh’ (KzkTS, 39b) +*dA-* eki.

izde- (изде-) ‘1. aramak, bulmaya çalışmak 2. gereksinim duymak, ihtiyaç hissetmek 3. araştırmak, incelemek, öğrenmeye çalışmak’ (KzkTS, 703a).

ET. < *iz* ‘iz, nişan, belirti’ (Atalay DLT IV, s. 241; DTS, s. 216; EDPT, s. 277) +*de-* | *iste-* ‘istemek, arkasına düşmek, aramak’ (Atalay DLT IV, s. 238) | Clauson, *iste-/izde-* fiilini ‘aramak, istemek’ olarak anlamlandırır ve *iste-* fiilini şekil ve mana yakınlığından hareket ederek *iz* ‘iz, nişan, belirti’ > *iz+de-* biçiminde isminden türeyen *izde-*’nin ikincil formu olarak açıklar. Sevortyan, bahsi geçen fiilin *is* > *iz* ‘iz’ isim kökünden +*IA-* ~ +*DA-* fiil türetim ekleriyle biçimlendiğini belirtir (ESTY I, 1974, s. 385).

izdestir- (издестир-) ‘araştırmak, aramak, tetkik etmek’ (KzkTS, 703a) (bk. *izde-* > *iz+de-s-tIr-* > *izdestir-*).

ķara- (III) (ķара-) ‘1. bakmak göz atmak 2. aramak, araştırmak, incelemek, değerlendirmek 3. dikkate almak, değerlendirmek 4. ilgilenmek, uğraşmak’ (KzkTS, 313a).

< *ķara-* ‘bakmak’ (DTS, s. 424; EDPT, s. 645) | Şçerbak, *ķara-* fiilinin XIII.-XIV. yüzyıl öncesi tarihi Türk metinleri ve çağdaş Türk lehçelerinin birçoğunda görülmediğini ve Moğolcadan alıntı olduğunu belirtir. Ayrıca, *ķara-* fiilin yerine aynı anlamda Türkçe kökenli *bak-* fiili kullanıldığını ifade eder (Şçerbak, 2019, s. 192).

ķarastır- (ķарастыр-) ‘1. aramak, bulmaya çalışmak, araştırmak 2. hazırlık yapmak 3. değerlendirmek, çözümlemek’ (KzkTS, 316b) (bk. *ķara-* > *ķara-s-tIr-* > *ķarastır-*).

retsenziyala- (рецензияла-) ‘bir eseri bilimsel yönden incelemek, tenkit etmek’ (KzkTS, 484a)

Rusça kökenli *retsenziya* (Rus. *рецензия*) ‘fikir, düşünce’ (Bektayev, 1995, s. 635) > Kzk. *retsenziya* ‘eleştiri, eleştiri yazısı, tenkit’ (KzkTS, 484a) +*IA-* isimden fiil yapma eki.

sana- (II) (сана-) ‘saymak, hesaplamak’ (KzkTS, 494a).

ET. < **sa-* ‘saymak’ (EDPT, s. 781) < *sa-n ‘sayı, kez, defa; san, itibar (ün, nam)’ (EDPT, s. 830-831) < *san+a-* ‘saymak, hesaplamak’ (DTS, s. 483; EDPT, s. 835; OTWF II, s. 308)

sanamala- (санамала-) ‘hesaplamak, ayrıntılı olarak hesap çıkarmak’ (KzkTS, 494a).

ET. < **sa-* ‘saymak’ (EDPT, s. 781) < *sa-n ‘sayı, kez, defa; san, itibar (ün, nam)’ (EDPT, s. 830-831) < *san+a-* ‘saymak, hesaplamak’ (DTS, s. 483; EDPT, s. 835; OTWF II, s. 308) Kzk. > *sana-* > *sana-mAIA-* > *sanamala-* (KTSS III, s. 37).

sarala- (сарала-) ‘1. seçmek, irdelemek 2. incelemek, tetkik etmek’ (KzkTS, 496a)

Farsça kökenli *sârâ* (Far. *سارا*) ‘hâlis, katkısız’ (OTAL, s. 1104a; Mamırbekova, 2017, s. 499a) > Kzk. *sara* ‘1. açık, net, aydın, belirgin 2. üstün, başarılı’ (KzkTS, 496a) +*IA-* eki.

sarapta- (сарapta-) ‘incelemek, tetkik etmek, değerlendirmek, yorumlamak’ (KzkTS, 496a).

Arapça kökenli *sarrâf* (Ar. *صراف*) ‘1. sarf eden 2. sarraf’ (OTAL, s. 1105a; Mamırbekova, 2017, s. 499b) > Kzk. *sarap* ‘inceleme, tetkik, yorum’ (KzkTS, 496a) +*tA-* eki.

sura- (сұра-) ‘1. sormak, öğrenmek, istemek 2. rica etmek, istemek’ (KzkTS, 521a)

< *sor-* ‘sormak, soru sormak’ (DTS, s. 509; EDPT, s. 509; ESTY VII, s. 309-311) | *sor-* ‘(sorgu) sormak, aramak’ (Atalay DLT IV, s. 530) | Kelime sonunda /a/ ünlüsü türemiştir. Söz içinde /o/ > /u/ ünlü darlaşması görülür.

talda- (талда-) ‘1. dallara ayırmak 2. yorumlamak, çözümlmek, tahlil etmek, analiz etmek, incelemek’ (KzkTS, 544b).

< *tal* ‘dal, ağaç dalı’ (DTS, s. 528; EDPT, s. 489) +*dA-* isimden fiil yapma eki. | Tarihi Türk lehçelerinde *talda-* fiili tespit edilmemiştir

uğındır- (ұғындыр-) ‘anlamak, kavramak’ (KzkTS, 615b).

ET. *uğ-* ‘anlamak’ + *-un-* ‘tanınmak’ (EDPT, s. 87; Kaya, 2021, s. 903) > Kzk. *uğın-* > *uğın-DIr-* > *uğındır-*

zertte- (зертте-) ‘araştırmak, tetkik etmek, incelemek’ (KzkTS, 214a).

Tarihi Türk lehçelerinde *zertte-* fiili tespit edilmemiştir. Ayrıca, köken bilgisi sözlüklerinde, fiile dair açıklayıcı bir bilgiye rastlanılmamıştır. KKTS’de fiilin *zer > *zer-(t)+tA-* > *zertte-* biçiminde gramatikal bir gelişim izlediği ve kökünün *zer olduğuna dair görüş belirtilmektedir (KTSS II, s. 9).

2.1.9. Açıklama fiilleri

anıқта- (анықта-) ‘1. açıklamak, belirlemek, tespit etmek 2. dikkatlice bakmak’ (KzkTS, 42a).

< *anıq* ‘hazır’ (Atalay DLT IV, s. 29; DTS, s. 56; EDPT, s. 182; ESTY I, s. 151-152; VEWT, s. 23) | < *anıqla-* ‘hazırlamak, hazır bulunmak’ (Atalay DLT IV, s. 29; DTS, s. 46; EDPT s. 183) < Kzk. *anıқта* (< *anıq+tA-*) | /u/ > /ı/ yuvarlak ünlü düzleşir.

aykında- (айқында-) ‘açıklamak, belirlemek’ (KzkTS, 24a).

ET. < *ay-* ‘söylemek’ (Atalay DLT IV, s. 53; DTS, 25; EDPT, s. 266; ESTY I, s. 99-100; EUTS, s. 28; Tekin, 2003, s. 239) | Kzk. *ay-GIn* > *aykın* ‘açık, belirli, malum’ (KzkTS, 24b) > *aykın+dA-* > *aykında-*

mağlumda- (мағлұмда-) ‘açıklamak, beyan etmek, izah etmek’ (KzkTS, 385a).

Arapça kökenli *ma’lûm* (Ar. معلوم) ‘bilinen, belli, fâili belli olan’ (OTAL, s. 690b; Mamurbekova, 2017, s. 341b) > Kzk. *mağlum* ‘malum, bilinen, tanıdık’ (KzkTS, 385a) +*dA-* eki.

mâlimde- (мәлімде-) ‘açıklamak, malumat vermek, izah etmek, bildirmek’ (KzkTS, 397b).

Arapça kökenli *ma’lûm* (Ar. معلوم) ‘bilinen, belli, fâili belli olan’ (OTAL, s. 690b; Mamurbekova, 2017, s. 370b) > Kzk. *mâlim* ‘malum, açık, bilinen’ (KzkTS, 397b) +*dA-* eki.

tüsindir- (түсіндір-) ‘anlatmak, açıklamak, izah etmek’ (KzkTS, 598a).

(bk. *tüsin-* ‘anlamak, kavramak’ > *tüs-In-DIr-* > *tüsindir-*).

2.1.10. Fark etme, ayırt etme fiilleri

ajırat- (ажырат-) ‘1. iki şeyi birbirinden ayırmak 2. kavga eden iki kişiyi birbirinden ayırmak, aralamak 3. iki şeyi birbirinden ayrı olarak tanımak’ (KzkTS, 20b).

**ad-* + (*-r-*) > **adı-* + (*-r-*) (?) > *adır-* > **had-ır-* ‘ayırmaq’ (DTS, s. 15; EDPT, s. 66; ESTY I, s. 114; EUTS, s. 3) | *adhrıl-* ayrılmak (Atalay DLT IV, 8) | Erdal, Eski Türkçede *adır-* fiilinin **ad-* veya **adı-* fiil köküne dayandığını ve *adrl-* ayrılmak < **ad-(ı)r-(ı)l-*

şeklinde fiilin geçişli yapı gösterdiğini dile getirmektedir (OTWF II, s. 535).| Kazak Türkçesinde ‘ayırmak’ anlamında *ayıır-* ve *ajırat-* fiilleri kullanılmaktadır.

belgile- (белгіле-) ‘1. belirlemek, tayin etmek 2. işaretlemek, nişan koymak’ (KzkTS, 86b)

belgü ‘damga, nişan, alamet’ (Atalay DLT IV, s. 82; DTS, s. 93; EDPT, s. 340; ESTY II, s. 108; EUTS, s. 38; Şirin, 2020, s. 723) +*lA-* > *belgüle* ‘belirlemek, işaretlemek’ (DTS, s. 93; EDPT, s. 342) > Kzk. *belgi* ‘işaret, im, damga, alamet’ (KzkTS, 86b) | söz sonunda /ü/ > /i/ ünlü düzleşmesi.

esepte- (есепте-) ‘1. hesaplamak 2. düşünmek, saymak, dikkate almak’ (KzkTS, 151a)

Arapça kökenli *hisâb* (Ar. حساب) ‘hesap, sayma, aritmetik’ (OTAL, s. 444a; Mamırbekova, 2017, s. 186b) > Kzk. *esep* ‘hesap, rapor’ (KzkTS, 151a) +*tA-* eki. | Alıntı kelime /h/ > Ø ünsüz düşmesi, içseste /i/ > /e/ genişleme görülmektedir.

jiynakta- (жинақта-) ‘1. yığmak, toplamak, derlemek 2. sınıflandırmak, tasnif etmek’ (KzkTS, 188a)

ET. *yığ-* ‘toplamak, yığmak’ (Atalay DLT IV, s. 779; DTS, s. 265; EDPT, s. 897; EUTS, s. 294; Şirin, 2020, s. 748) > Kzk. *jiy-* > *jiy-(l)n+A-* ‘toplamak, yığmak’ > *jiyna-k* ‘toplam (sayı, rakam); külliyat; takım’ > *jiynak+tA-* > *jiynakta-* | /y/ > /j/ sızıcılaşma; /ı/ > /i/ ünlü incelmeleri.

jikte- (жікте-) ‘bölmek, sınıflandırmak’ (KzkTS, 208a).

< *yi ‘dikiş, dikiş yeri’ < *yigi* ‘aralıksız, sık ve bitişik, sağlam’ (Ercilasun ve Akkoyunlu 2020, s. 973, 974) | Sevortyan, fiilin *yi kökünden türediğini ve bu kökün *yi > *yiy > *yig > *jik* şeklinde gramatikal bir gelişim izlediğini belirtir. Çağdaş Türk lehçelerinde Kırg., *cik*; KKal. *jik*; Hak. *çik*; Kmk. *yik*; Alt. *d’ik* şekillerini sıralar. (ESTY IV, s. 197); Kzk. *jikte-* > **jik+tA-* > *jikte-*

parıkta- (парықта-) ‘1. farkına varmak, ayırt edebilmek 2. değer vermek, kıymat bilmek’ (KzkTS, 468b)

Arapça kökenli *fark* (Ar. فرق) ‘1. ayrılık, başkalık 2. ayırma, ayrılma, seçilme’ (OTAL, s. 299b; Mamırbekova, 2017, s. 455a) > Kzk. *park* ‘1. fark, özellik 2. mahiyet, önem 3. değer, paha’ (KzkTS, 468b) +*tA-* eki. | Önseste /f/ > /p/ süreksizleşme; son hecede /ı/ düz dar bir ünlü türeme.

salıstır- (салыстыр-) ‘karşılaştırmak, mukayese etmek’ (KzkTS, 493a).

ET. *sal-* ‘salmak, bırakmak, göndermek’ (DTS, s. 482; EDPT, s. 824; ESTY VII, s. 173) > *salış-* ‘sallaşmak, birbirini güreşte sallamak, silmek; işaretlemek’ (Atalay DLT IV, s. 485; DTS, s. 482; EDPT, s. 828) +*Dlr-* eki.

talğa- (талға-) ‘seçmek, seçici olmak, tercih etmek’ (KzkTS, 544a).

Çağatay Türkçesiyle yazılmış metinlerinde *talğa-* ‘ayırma, seçmek, tefrik etmek, parçalamak, perişan etmek’ (Ünlü, 2013, s. 1070b) anlamlarında tespit edilmiştir. Köken bilgisi sözlüklerinde fiil hakkında açıklayıcı bir bilgiye rastlanılmamıştır. Fiil, muhtemelen *tal ‘dal, ağaç dalı’ (DTS, s. 528; EDPT, s. 489) isim köküne +*k/qA-* isimden fiil yapma ekiyle kurulmuştur.

tañda- (таңда-) ‘seçmek, seçip almak, tercih etmek’ (KzkTS, 548a).

< *taḡ* (?*ta: ɲ*) 'hayret, şaşkınlık' (EDPT, s. 510-511); KKTS'de fiilin *taḡ > *taḡ+dA-* > *taḡda-* biçiminde gramatikal bir gelişim izlediği ve kökünün *taḡ olduğuna dair görüş belirtilmektedir. (KTSS III, s. 154)

taravla- (тараула-) 'bölümlere ayırmak, tasnif etmek' (KzkTS, 550b).

< *tar-/ tara-* 'dağıtmak, yaymak, ayırmak' (Atalay DLT IV, s. 576, DTS, s. 536; EDPT, s. 529) + *-U/(A)w* > *tarav* '1. bölüm, kısım, fasıl (kitap, dergi vb.) 2. kol, dal, branş' (KzkTS, 550) +*IA-* isimden fiil yapma eki.

toptastır- (топтастыр-) '1. biriktirmek, bir araya getirmek 2. sınıflandırmak, gruplara ayırmak, tasnif etmek' (KzkTS, 575a).

< *tob* 'yuvarlak, yığın, top' (DTS, s. 575; EDPT, s. 434); *top* 'top (topık kelimesinin kısaltması)' (Atalay DLT IV, s. 60) +*ta-* > *topta* 'toplamak, yığmak, bir araya getirmek' (KzkTS, 574b) > *topta-s-* 'toplanmak, birikmek' (KzkTS, 575a) > *toptas-DIr* > *toptastır-*

şeş- (шеш-) '1. (dügüm) çözmek, açmak 2. (elbise) soyunmak, çıkarmak 3. *mec.* (konu, mesele) çözmek, karara bağlamak 4. (bilmece, bulmaca) çözmek' (KzkTS, 673b).

Eski Uygurca runik harfli metinlerden *Şine Usu*'da *şeş-* 'ayrılmak, çözülmek' (Aydın, 2021, s. 171) anlamında tespit edilmektedir. | *şeş-* 'çözmek' (Atalay DLT IV, s. 507; DTS, s. 497; EDPT, s. 857) | Söz başında /s/ > /ş/ gerileyici benzeşme görülür.

irikte- (ірікте-) 'seçmek, seçip almak, ayıklamak, tercih etmek' (KzkTS, 706a).

< **iri-* 'çürümek, bozulmak' < *irik/ yirik* (II) 'çürük, çürümüş' (Ercilasun ve Akkoyunlu 2020, s. 666; EDPT, s. 222; ESTY I, s. 371-372) +*tA-* isimden fiil yapma eki (?).

11. Değerlendirme ve karar verme fiilleri

aḳiyḳatta- (ақиқатта-) 'bir şeyin doğru olduğunu ortaya koymak, desteklemek, teyit etmek' (KzkTS, 29b)

Arapça kökenli *hakikat* (Ar. حقیقت) '1. bir şeyin aslı ve esâsı, mâhiyeti 2. gerçek, doğru; gerçekten, doğrusu 3. sadâkat, doğruluk, bağlılık, kadirbilirlik' (OTAL, s. 374b; Mamurbekova, 2017, s. 27a) > Kzk. *aḳiyḳat* 'hakikat, gerçek' (KzkTS, 468b) +*ta-* eki. | Ökseste gırtlak ünsüzü /h/ düşer.

ayḡakta- (айғақта-) 'ispatlamak, delillendirmek, kanıtlamak' (KzkTS, 23a)

ET. **ay-* 'söylemek' (Atalay DLT IV, s. 53; DTS, 25; EDPT, s. 266; ESTY I, s. 99-100; EUTS, s. 28; Tekin, 2003, s. 239) + *-(G)Ak/q* > Kzk. *ayḡak* 'delil, kanıt' (KzkTS, 23a) > *ayḡak+tA-* > *ayḡakta-*

dälelde- (дәлелде-) 'ispat etmek, kanıtlamak' (KzkTS, 123b)

Arapça kökenli *delil* (Ar. دليل) '1. yol gösteren, kılavuz 2. şahit, belge, tanık' (OTAL, s. 205b; Mamurbekova, 2017, s. 163a) > Kzk. *dälel* 'delil, kanıt' (KzkTS, 123b) +*dA-* eki. | İçseste /i/ > /e/ genişlemesi görülür.

oylas- (ойлас-) 'danışmak, istişare etmek' (KzkTS, 435b)

< *oy* 'akıl, düşünce, fikir' (Ahmetyanov II, 2005, s. 341; Budagov I, s. 1869, s. 162; ESTY I, s. 428; Tekin, 1995, s. 177) +*LA-* şeklinde kalıplaşmış ek.

pikirles- (пікірлес-) 'fikir alışverişinde bulunmak, istişare etmek' (KzkTS, 477a)

Arapça kökenli *fıkr* (Ar. فکر) '1. fikir, düşünce 2. idrâk 3. hâtır 4. zihin, akıl 5. rey, oy, zan, inanma 6. zihin tasavvuru, kuruntu 7. murad, maksat, niyet' (OTAL, s. 318b;

Mamırbekova, 2017, s. 469a) > Kzk. *pikir* 'fikir, düşünce' (KzkTS, 477a) +*LA*- şeklinde kalıplaşmış ek. | Önceste /f/ > /p/ süreksizleşme görülür.

say- (III) (caй-) 'bir sonuca ulaşmak, karara varmak' (KzkTS, 489a).

Tekin, Eski Türkçe *sā-* fiil kökünü aslı uzun ünlü içeren kelime listesinde göstererek *sāy-* fiiliyle bağlantılı olduğunu, fiilin gelişimini **sā-* > *sāy-* şeklinde gösterir (Tekin, 1995, s. 174).

talkıla- (талқыла-) '1. kuruyup büzülmüş deriyi işlemek, yumuşatmak 2. bir işi, bir konuyu etraflıca değerlendirmek' (KzkTS, 544b).

talku 'eğrilmiş, bükülmüş nesne' (Atalay DLT IV, s. 565; EDPT, s. 496; DTS, s. 529) > Kzk. *talkı* '1. deriyi işlemek, yumuşatmak için kullanılan alet 2. *mec.* tahlil, analiz, yorum 3. *mec.* sıkıntı, zorluk, cefa' (KzkTS, 544b) +*LA*- eki.

toқта- (тоқта-) '1. durmak, duraklamak 2. bir yerde kalmak 3. *mec.* bir şeyin üzerinde durmak, izah etmek 4. *mec.* sonuca, karara varmak' (KzkTS, 571a).

Moğ. > *toğta-* 'durmak, dinmek, istirahat etmek; yerleşmek, hareketsiz kalmak; ayarlamak, sınırlamak, dengelemek; saptamak ya da yerleştirmek, belirlemek, bir sonuca ya da bir karara varmak; pekiştirmek, kesinleştirmek; karar vermek' (MTS I, s. 1258a) | Räsänen Çağatay Türkçesinde *tokta-* fiilinin Moğ. ~ *toğta-ga* 'durdurmak' ile ilişkilendirir (VEWT, s. 485). Csáki, fiili *tukta-* < Orta Moğ. *toқта-* olarak Moğolcadan alıntı olarak değerlendirir (Csáki, 2006, s. 201). (Ayrıca, bk. Şçerbak, 2019, s. 196)

tanıқта- (танықта-) 'açıklığa kavuşturmak, kanıtlamak' (KzkTS, 547b).

< *tanu-/tanı-* 'tanımak' (EDPT, s. 516) fiiline fiilden isim yapan *-k-* ve isimden fiil yapan +*tA-* ekinin eklenmesiyle *tanıkta-* (< *tanı-k+tA-*) şeklinde kurulmuştur. | *tanuğla-* 'tanıklık etmek, şahadet etmek, tevsik etmek, tasdik etmek' (EUTS, s. 224; Wilkens, 2021, s. 671).

tarazıla- (таразыла-) '1. teraziyle ölçmek, tartmak 2. *mec.* değerlendirmek, not vermek, değer biçmek' (KzkTS, 550a).

Farsça kökenli *terâzû* (Far. ترازو) 'terazi' (OTAL, s. 1301a; Mamırbekova, 2017, s. 536a) > Kzk. *tarazı* '1. terazi 2. *mec.* ölçüm, gösterge' (KzkTS, 550a) +*LA*- eki. | içseste /e/ > /a/ artdamaksızlaşma, sonseste /û/ > /ı/ darlaşma görülür.

törele- (төреле-) 'hüküm vermek, karar vermek, kural koymak' (KzkTs, 580a)

ET. < *törö* 'sözlü yasalar, gelenekler, görenekler, tören merasim (Tekin, 2003, s. 255) *törü* < 'töre, âdet, gelenek' (EDPT, s. 531; Şirin, 2020, s. 743) +*LA* eki. | Kıpçak Türkçesi dönemine ait eserlerden yalnızca *Codex Cumanicus*'ta *törele-* 'yönetmek, hüküm vermek, düzeltmek' (Grønbech, 1992, s. 195) anlamında tespit edilmektedir.

uyğar- (уйғар-) '1. bir karara varmak, neticeye ulaşmak 2. uygun görmek, öngörmek' (KzkTs, 616b).

ET. < **ud-* 'ardından gitmek, takip etmek, uymak' (Şirin, 2020, s. 845; Tekin, 2003, s. 256); *u:d-* 'takip etmek' (DTS, s. 605; EDPT, s. 38; EUTS, s. 262); krş. *uy-* 'uymak, birine bağlı olmak' (Atalay DLT IV, s. 704) + *-Gar-* eki. | Eski Türkçede /d/ sesi, Kıpçakça ile birlikte bazı Oğuzca örneklerde /y/ şeklinde görülür.

Sonuç

Bu çalışmada, çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kazak Türkçesindeki bilgi fiilleri ele alınmıştır. Bu amaçla Kazak Türkçesindeki bilgi fiilleri, semantik yönden

sınıflandırılmış, ilgili fiiller yapı ve köken bakımından incelenmiştir. Çalışma kapsamında, 'Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü' adlı eserin taranmasıyla yüz yirmi (120) biliş fiili tespit edilmiştir. İncelemeye alınan fiiller, Biber vd., (2007), Şahin (2012a) ve Yaylagül'ün (2005) sınıflama önerileri temel alınarak on bir başlık altında sınıflandırılmıştır:

1. Anlama fiilleri: on üç (13) fiil; 2. Düşünme fiilleri: on üç (13) fiil; 3. İstek fiilleri: on yedi (17) fiil; 4. Bellek fiilleri: dört (4) fiil; 5. Tahmin fiilleri: on (10) fiil; 6. Dikkat fiilleri altı (6) fiil; 7. Öğrenme ve öğretme fiilleri: on bir (11) fiil; 8. Araştırma, inceleme ve çözümlenme fiilleri: on altı (16) fiil; 9. Açıklama fiilleri: beş (5) fiil; 10. Fark etme, ayırt etme fiilleri: on üç (13) fiil; 11. Değerlendirme ve karar verme fiilleri: on iki (12) fiil.

Yapılan incelemede, Türkçe kökenli *anla-*, *belgile-*, *kanıq-*, *oyla-*, *sezin-*, *tolğa- tūsin-* gibi biliş fiillerinin sayısı yetmiş sekiz (78) olarak tespit edilmiştir. Türkçe kökenli fiiller dışında, Kazak Türkçesinde biliş fiilleri söz varlığının önemli bölümünün yabancı kökenli kelimelerden oluştuğu görülmüştür. İncelemede Arapça kelime + Türkçe ek yapısıyla yirmi beş (25), Farsça kelime + Türkçe ek yapısıyla altı (6), Moğolca üç (3), Moğolca kelime + Türkçe ek yapısıyla iki (2), Rusça kelime + Türkçe ek yapısıyla bir (1) ve Fransızca kelime + Türkçe ek yapısıyla bir (1) olmak üzere toplam otuz sekiz (38) fiil belirlenmiştir. Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde ses olaylarının dışında, anlamsal düzeyde değişiklikler görülmüş, ilgili kelimelerin temel anlamlarının yanında başka anlamları da karşıladığı belirlenmiştir. Çalışmada ele alınan *dolbarla-*, *zerdele-*, *zertte-*, *topşıla-* fiilleri hakkında gerek tarihî metinlerde gerekse köken bilgisi sözlüklerinde, açıklayıcı bir bilgiye rastlanılmamıştır. Fiillerin kökenleri kesin bir şekilde işaretlenmemiş, söz konusu fiiller yapı bakımından değerlendirilmiştir.

Yapı bakımından Kazak Türkçesinde, isim kök ya da tabanlarına getirilen eklerle türetilen biliş fiillerinin ağırlıklı bir yer tuttuğu tespit edilmiştir. Çalışmada, *+IA-* ekinin *-n-* dönüşlülük ekiyle veya *-ş-* > *-s-* işteşlik ekiyle genişlediği fiil yapıları görülmüştür. Bu yapıdaki fiiller, *+Lan-*, *+LAs-* şeklinde birleşik türetim eki olarak değerlendirilmiştir. İncelemede tespit edilen fiil yapımlar ekleri ve köken ayırt etmeksizin türetilen fiillerin sayısı şu şekildedir:

İsimden fiil türeten ekler: *{+A-}* ekiyle üç (3), *{+DA-}* ekiyle otuz sekiz (38), *{+GAR-}* ekiyle bir (1), *{+k/qA-}* ekiyle bir (1), *{+IA-}* ekiyle on dokuz (19), *{+LAN-}* ekiyle altı (6), *{+LAs-}* ekiyle üç (3), *{+sA-}* ekiyle bir (1), *{+sIn-}* ekiyle bir (1), *{+sIrA-}* ekiyle altı (6) ve *{+t-}* ekiyle bir (1) olmak üzere toplam seksen (80) fiil.

Fiilden fiil türeten ekler: *{-(A)r-}* ekiyle bir (1), *{-Dir-}* ekiyle altı (6), *{-GAR-}* ekiyle iki (2), *{-(I)k-}* ekiyle bir (1), *{-n-/(I)n-/(U)n-}* ekiyle altı (6), *{-(I)s-}* ekiyle üç (3), *{-(I)t-}* ekiyle üç (3), *{-mAlA-}* ekiyle bir (1) ve *{-şA-}* ekiyle bir (1) olmak üzere toplam yirmi dört (24) fiil.

İncelemede, tarihî Türk lehçelerinde kök hâlindeki *'bil-*, *ele-*, *esti-* (*esit-*), *kan-* *okt-*, *sā-* (*~say-*), *sora-*, *şeş-* *şom-*, *tanı-*, *tüy-*, *uq-*, *umt-* olmak üzere on üç (13) biliş fiilinin Kazak Türkçesinde varlığını sürdürdüğü tespit edilmiştir. Kazak Türkçesi yazı dilinde bu kök fiillerinin bir kısmında ses ve anlam bakımından farklılıklar belirlenmiştir. Değerlendirmeye alınan kök fiillerle ilgili tespit edilen bazı tarihî ses olayları ve örnekleri şu şekildedir:

ET. *ēşid-* 'işitmek, duymak' > Kzk. *esti-* (Kazakçadaki *esti-* fiili, Eski Türkçe *ēşid-* fiilinin metatezleşmiş şeklidir. Kzk.'da söz içinde */-ş-/* > */-s-/* dış-damaktan dış ünsüzüne geçme görülmüştür.) ET. *tuy-* 'duymak' > Kzk. *tüy-* (Kzk.'da söz içinde */-u-/* > */-ü-/* ünlü genişlemesi tespit edilmiştir. ET. *umt-* 'unutmak' > Kzk. *umt-* (Söz içinde içteki dış nazalinden dudak nazaline geçişle */-n-/* > */-m-/* dudaksillaşma görülmüştür.) ET.

çom-/çöm 'suya batmak' > Kzk. şom- (Eski Türkçede /ç/ sedasız ve süreksiz diş-damak ünsüzünün Kazak Türkçesinde düzensiz olarak sızıcılaştığı belirlenmiştir.) Eski Türkçede /ş/ ünsüzü ET. şeş- 'çözmek' fiil kökünde nadiren de olsa baştaki bir ünsüz olarak tespit edilmiştir. Söz başında /ş-/> /s-/ diş-damaktan diş ünsüzüne geçme, Kıpçak Türk lehçelerinde ve Kazakçada görülen düzenli bir değişimdir.) ET. sor- 'sormak' > Kzk. sora- (Kzk.'da kapalı hecede ünlü türemesi görülmüştür.)

Diğer yandan biliş fiillerin genel tanımı, hangi fiillerin biliş fiilleri sınıfında değerlendirilmesi gerektiği ve alt türleriyle ilgili terim tutarlılığının sağlanması gibi hususlar tartışma konusudur. Türkçe dil bilimi terimleri sözlüklerinde ve dil bilimi kaynaklarında bu yeni kavramlara yer verilmesi bu bağlamda önemli bir adım olacaktır. Son olarak Türk dilinin düşünce ve zihinsel süreçleri kapsayan dil malzemesinin diğer tarihî ve çağdaş lehçelerinde karşılaştırmalı biçimde incelenmesi, bu alana önemli katkılar sağlayacaktır.

Kısaltmalar

Alt: Altay Türkçesi, **Ar:** Arapça, **DLT IV:** bk. Atalay DLT Dizin, **DTS:** Drevnetyurkskiy Slovar, **EDAL:** Etymological Dictionary of the Altaic Languages **EDPT:** An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, **ESTY I-II-IV-VII:** bk. Sevortyan, Blagova, Dibo, Levitskaya vd., **ET:** Eski Türkçe, **EUTS:** Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, **Far:** Farsça, **Fr:** Fransızca, **Hak:** Hakas Türkçesi, **KıptS:** Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, **Kırg:** Kırgız Türkçesi, **KKal:** Karakalpak Türkçesi, **Kmk:** Kumuk Türkçesi, **KTSS I-II-III:** Kazak Tilinin Sözcacım Sözdigi, **Kzk:** Kazak Türkçesi, **KzkTS:** Kazak Türkçesi Sözlüğü, **Moğ:** Moğolca, **MTS:** Moğolca-Türkçe Sözlük I-II, **OTAL:** Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, **OTWF II:** bk. Erdal, **Rus:** Rusça, **TBKKS:** Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü **VEWT:** Versuch eines etimologischen Wörterbuchs der Türkisprachen.

Kaynakça

- Alan, İ. ve Özeren M. (2018). Kırgız Türkçesinde Mental Fiiller. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (61), 203-224.
- Arslan, H. Ç. (2021). Eski Türkçe Uk- Fiilinin Kökeni, Anlamları ve Tamlayıcıları Üzerine. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı-Prof. Dr. Halil ÇEÇEN'e Armağan, 55-71.
- Atalay, B. (1999). *Kâşgarlı Mahmud-Divânü Lûgât-it-Türk*. Dizin, Ankara: TDK Yay. (**DLT IV**)
- Ahmetyanov, R. G. (2015). *Étimologičeskiy Slovar Tatarskovo Yazıka: Tom I-II*. Kazan: Megarif-Bakit.
- Bektayev, K. (1995). *Kazahsko-Russkiy Slovar-Kazakşa Orısşa Sözdik*. Alma-Ata.
- Biber, D. - vd. (2007). *Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
- Bilgin Aksoy, G. (2021). *Azerbaycan Türkçesinde Mental Fiiller*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Bilgin Aksoy, G. (2022). Azerbaycan Türkçesindeki Biliş Fiilleri İçin Bir Sınıflandırma Önerisi. *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 8(17), 53-73.
- Biray, N. (2007). *Kazak Şivesi ve Denizli Ağzında Kök Hâlindeki Benzer İdrak Fiillerinde Anlam Farklılaşmaları*. Denizli: Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler II: 307-314.

- Blagova, G. F.- vd. (1997). *Étimologičeskij slovar' Tjurkskix jazykov obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvy "k", "q"*. Rossijskaya Akademiya Nauk İstitut Yazıkoznaniya. **(ESTY V)**
- Budagov, L. (1869-1871). *Sravnitel'nyj slovar' Turecko-Tatarskich narečij. Tom I-II*. Akademia Nauk.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları. **(EUTS)**
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press. **(EDPT)**
- Croft, W. (1993). Case Marking and The Semantics of Mental Verbs. *Semantics and The Lexicon*, Ed. J. Pustejovsky, Dordrecht: Kluwer Academic Publisher, 55-72.
- Csáki, É. (2006). *Middle Mongolian Loan words in Volga Kipchak languages*. Turcologica 67. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Devellioğlu, F. (1978). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Doğu Matbaası.
- Dıbo, A. V. (2003). *Étimologičeskij slovar' Tjurkskix jazykov. obščetjurkskie i mežtjurkskie leksičeskije osnovı na bukvy "l", "m", "n", "p", "s"*. Rossijskaya Akademiya Nauk İstitut Yazıkoznaniya. **(ESTY VII)**
- Doğan, L. ve Erdin C. (2021). Gagauz Türkçesinde Mental Fiiller. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 9(2), 191-221.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2020). *Kâşgarlı Mahmud-Divânü Lûgât-it-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag. **(OTWF II)**
- Erdem, M. (2004). Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin İsteme Göre Anlam Değişmeleri. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I (20-26 Eylül 2004)*, Ankara: TDK Yayınları, 939-949.
- Eren, H. (2020). *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (ETDES)*. (Haz. Ş. H. Akalın). Ankara: TDK Yayınları.
- García-Miguel, M. J. ve Albertuz, F. J. (2005). *Verbs, Semantic Classes and Semantic Roles in the Adesse Project*. Faculdade de filoloxía e tradución university of vigo.
- Grønbech, K. (1992). *Kuman Lehçesi Sözlüğü, Codex Cumanicus'un Dizini*. çev: Kemal Aytaç, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hirik, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kayırcan, K. (2013). *Söz Sandık: Kazaktıj Köne Sözderi*. Almatı: Öner Baspası.
- Koç, K. - vd. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları. **(KzkTS)**
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kuliev, G. K. (1998). *Semantika Glagola v Tyukskih Yazıkah*. ELM.

- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe sözlük*. (çev: Günay Karaağaç), Ankara: TDK Yayınları. **(MTS I-II)**
- Levitskaya, L. S. (1989). *Étimologičeskiy slovar' Tjurkskix jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvy "dž", "ž", "j"*. Akademiya Nauk SSSR İstitut Yazıkoznaniya. **(ESTY IV)**
- Malov, S. Ye. (1959). *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti Mongolii i Kirgizii*. Moskva-Leningrad: Akademiya NAUK SSSR İstitut Yazıkoznaniya.
- Mamırbekova, G. (2017). *Kazak Tilindegi Arab, Parsı Sözderiniñ Tüsindirme Sözdigi*. Almatı: Memlekettik Tildi Damıtuw İstitutı.
- Mankeeva, J. A. (1991). *Rekonstruksiya Perviçnih Korney Glagolnih Osnov Kazahskovo Yazıka*. Akademiya Nauk Kazhskey SSR.
- Nadelyayev V. M. - vd. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar*. Leningrad. **(DTS)**
- Nişanyan, S. (2022). *Nişanyan Sözlük, Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. İstanbul: Liberus Kitap.
- Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki. **(VEWT)**
- Sağındıku, B. ve Madiyeva G. (2016). *Kazak Tiliniñ Sözjacam Sözdigi I-II-III*. Almatı: Kazak Universiteti. **(KTSS I-II-III)**
- Seçkin, K. (2019). *Eski Türkçede Mental Fiiller*. Doktora Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Sevortyan, E. V. (1974). *Étimologičeskiy slovar' Tjurkskix jazykov (Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na glasnye)*. İzdatel'stvo Nauka. **(ESTY I)**
- Sevortyan, E. V. (1978). *Étimologičeskiy slovar' Tjurkskix jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvu "v"* İzdatel'stvo Nauka. **(ESTY II)**
- Şahin, S. (2012a). *Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller*. Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Şahin, S. (2012b). *Mental Fiil Kavramı ve Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller*. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(4),45-62.
- Şçerbak, A. (2019). *Eski Dönem Türk-Moğol Dil İlişkileri*. (çev. Rysbek Alimov). Ankara: TDK Yayınları.
- Şirin, H. (2020). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- TDK. (2019). *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları. **(TBKKS)**
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul.
- Toparlı, R., Hanifi, V. ve Recep K. (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları. **(KıpTS)**
- Tuna, O. N. (1972). *Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler*. *Türkiyat Mecmuası*, C: 17, 209-250.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Viberg, A. (1994). *Differentiation and Polysemy in the Swedish Verbal Lexicon*. *Euralex*, Amsterdam, 204-215.

- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Yaylagül, Ö. (2005). Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 17-46.
- Yıldız, H. (2016), *Eski Uygurcada Mental Fiiller*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.